

Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü

Dr. Mustafa BAŞ*

Atıf / ©- Baş, M. (2013). Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1), 165-179.

Özet- Dağlar bütün inanışlarda farklı sebeplerle önemli yer işgal eden bir ögedir. Zaman zaman tanrısal bir mekân, zaman zaman vahiy ve vizyona ulaşılan yer, zaman zaman da dünyanın kozmik merkezi olarak algılanmıştır. Bütün dinlerde bulunduğu gibi dağlar yüceliği ile Türk boylarının dikkatini çekmiş, kült olarak inanışlar arasında yerini almıştır. Kendilerine verilen değer sebebiyle ayinler yüksek dağ başlarında yapılmış, önemli kişiler dağ başlarına gömülmüştür. Türk mitolojisinin en önemli motifleri olarak değer verilen dağlar, her Türk efsanesinde açık veya kapalı olarak yer almıştır. Gizemli konumu göğe doğru yüksekliği ile dikkatleri üzerine çeken dağlar, vatan kültü ile de özleştirilmiştir. Türkler bu inanışlarının bir kısmını Müslüman olduktan sonra da muhafaza etmişler, günümüze kadar da taşımışlardır.

Anahtar sözcükler- Kült, Kutsal, Kozmik Merkez, Meru, Olympus, Ötüken, Altın Dağ, Gök Türk, Altay.

Giriş

Latince "Cults Worship" kelimesinden 19. asırda alınan "Kült" kelimesi, İngilizce de "Cult" şeklinde yazılmakta, Fransızca'da da "Culte" şeklinde telaffuz edilerek 10. Yüzyıldan itibaren kullanıldığı görülmektedir (Oxford English Dictionary 1950, "Cult Md."). Dilimize "Kült" şeklinde gecen bu kelime, mezhep, tapınma, rağbet-merak anlamlarına gelmektedir. Kült, ayrıca bir ibadet şeklini takip eden insan grubu, belirli bir toplumda, belirli dinin yerleşmiş formlarından ayrılan kişi gibi manaları da taşımaktadır (Longman Dictionary 1987, "Cult Md."). Kült, dinlerin ayırt edici unsurlarını oluşturan, Tanrıya, azizle-

---

* Diyanet İşleri Başkanlığı Başmüfettişi, e-posta: mbas28@hotmail.com

re, ecdada, putlara veya birtakım kutsal kalıntılara yapılan merasimler bütünü olarak da tanımlanmaktadır (Mehmet Aydın 2005, 439).

Yeryüzünde bazı şeyler, insanlar tarafından kült kelimesinin içerdiği anlamda kutsanmıştır. Dağlar da, yüceliği ıssızlığı ve esrarlı havası ile insanların kutsiyet verdiği şeylerden biri olmuştur. Her ne kadar taşıdıkları önem derecesine göre farklı olmakla birlikte, dini geleneklerin sembolik coğrafyasında önemli yer edinmişlerdir. Bu, bazen kozmik dağ olarak kabul edilmelerinden, bazen vahyin geldiği ve gözlem yerleri olmasından, bazen de Kutsal'ın ikametgâhı, hatta kutsiyetin coğrafik öğreticisi olarak farklılık kazandırılmasından ortaya çıkmıştır (Diana L. ECK 2005, IX/6212).

Dağlar, tarihinin her döneminde dini hayatın merkezinde bulunmuş, kutsallar arasında bulunması gereken yerini almıştır. İnsan tasavvurları, her zaman dağlarda odaklanmış, onların yüceliğinde ve gizemliğinde sırlar aramış ve orada müşahede ettiklerini farklı anlamlarla yorumlamıştır. Bu sebeple her dönemde cazibe merkezler olmuşlar, şiirlere konu edilmişler, yüceliklerinde dini anlamlar ve anlayışlar aranılmıştır. Hsieh Ling Yun, Han Shan gibi Çinli şairler, dağların tepelerinin birbirine yaslanarak bulutlara değmesiyle cennete ulaştıklarını düşünmüşlerdir. Dağlar, sonsuzluğun estetikleri kabul edilmiş, harikalar olarak görülmesi ve yükseklikleri, Tanrı düşüncesine götüren bir yol olarak kabul edilmiştir (Diana L. ECK 2005, IX/6212).

İnsanlar ilahi mesajdan ayrıldıklarında, görsel olarak putları tanrılaştırdıkları gibi, animist bir anlayışla da tabiat varlıklarını ve ruhları tanrılaştırmışlardır. Gökyüzünü bu ilahlar için karargâh olarak kabul ederek, bulutlardan ibaret olmayıp kat kat olduğunu düşünmüşlerdir. Bu sebeple "Gök" kelimesi, bazı milletlerde ve Moğollarda "Tanrı" anlamında kullanılmıştır (Bkz. Ahmet Mithat (trsz), 50-51). Tanrılarını kendilerinden ve yeryüzünden o kadar uzak düşünmeyen bu insanlar, onların mekânı olarak da dağları görmüşlerdir. Yunan Mitolojisinde İlahların yeryüzündeki ikametgâhı "Olimpus" dağdır. İlahi menşeli olmasına rağmen ilkel dini inançlarla benzerlik gösteren tarzda Yahudiler, Kudüs'ün taşlık ve kayalık bir dağı olan "Sion Dağını" Tanrının ikametgâhı kabul etmişlerdir (Bkz. Mezmur, II/6, IV/1, Daniel IX/16). Hindu inanç sistemindeki üç ilahtan biri olan Şiva, "Grisa" (Dağların Efendisi) olarak isimlendirilmiş ve Himalayalar'daki "Kilisa Dağ"ında ikamet ettiği düşünülmüştür (Diana L. ECK 2005, IX/6212).

İnsanlığın dağları kutsal kabul etmesi, buraların sadece kutsalın ikamet ettiği yerler olması değil, aşağıda açıklanacağı gibi dağlara farklı anlayış ve dini motiflerin yüklenmesinden kaynaklanmıştır.

Dağlar, dünyanın kozmik merkezi olarak kabul edilmişlerdir: Hintlilerin kutsal dağı olan Meru veya Sumeru dağı gibi bazı dağların dünyanın merkezi, Cennet ve yeryüzünü birbirine bağlayan bir fonksiyona sahip olduğu düşünülmüştür. Hindu Mitolojisinde 4 kıtanın Meru dağından yayıldığı, bu dağın cennete de dünyadan bir tohum fidanı olarak uzandığı kabul edilmiştir. Dünya dairesinin merkezi olarak kabul edilen bu dağ, sembolik olarak birçok Hindu tapınağının mimarisine de orijinal örneklik teşkil etmiştir (Diana L. ECK 2005, IX/6212). Babil mitolojisinde de “kozmetik dağ” inancı dikkat çekmektedir. Babil’de Ziggurat dünyanın kendisidir. Tapınak kozmik dağ simgeler. Çok sayıdaki Keldani resim yazılı sahnede, Tanrı tıpkı bir güneş tanrısı gibi iki dağ arasından çıkar gelir. Kutsal dağ, tam bir tahttır; çünkü sahip tanrı, evrenin yaratıcısı orada hüküm sürer (Eliade 2002, 26). Kozmik dağın zirvesi, yalnızca dünyanın en yüksek noktası değil, olmakla kalmaz; aynı zamanda dünyanın göbeği, yaratılışın da başladığı yer olarak kabul edilir (Eliade 2002, 26).

Mircae Eliade, Süryanice bir kitapta Adem’in yeryüzünün merkezinde, daha sonra İsa’nın haçının dikileceği yerde yaratıldığının, İsa’nın da, Adem’in yaratıldığı yer olan kozmik dağın zirvesinde ve yaratılışın merkezinde acı çekerek, kanıyla bütün insanoğlunun günahlarını başışlatarak kurtuluşa götürdüğünün, İsa’nın çilesinin bütün yeryüzünü kapsadığını, kozmik dağın zirvesi olan Golgotha’nın büyüsel olarak bütün gezegeni kapsadığının yazılı olduğunu zikretmektedir (Eliade 2002, 26).

Türk Mitolojisinde de Altın Dağ aynı fonksiyona sahip bir dağdır (Ögel 1971, II/290). Göktürkler ve Uygurlar döneminde dağlık ve ormanlık bölge olan Ötüken, devletin merkezi olarak kabul edilir. Merkez, her zaman kutsal bir görev üstlendiği için, dağlar ve orada bulunan her şey kutsandır (Fuzuli Bayat 2006, 48). Uzak doğuda Gunung-Agung Dağı (Bali adasının merkezidir), Japonya da Fuji Dağının arasında bulunduğu dağlar, Kuzey Afrika da Atlas dağları, Doğu Afrika da Kilo-Kli Manjaro dağı, Meru dağı ile aynı fonksiyona sahip dağlardır (Diana L. ECK 2005, IX/6212).

Dağlar, hayal ve vahyin geliş mekânıdır: Dağa tırmanma, birçok Yerli Amerikan geleneklerinde ve Japon dağ zahitlerinin Yamabushi’ye tırmanmalarındaki vizyon araştırmalarında açıkça görüleceği gibi vizyon ve güç elde etme ile birleşik bir eylemdir. Bu iki etkenle birlikte ruhi içselleşmeyi içeren dönüşüm de dağ deneyimlerinin bir parçasıdır (Diana L. ECK 2005, IX/6213). Tayland’da üzerinde ayak izlerinin bulunduğu Phra-Sat dağları gibi dağlar, kozmolojik herhangi bir rolü olmadığı halde, insan ve kutsal arasında kuvvetli bir bağa sahip olmuşlardır. Phra-Sat da bulunan bu izler, Budistlere göre “Buda”

nın, Hindulara göre “Şiva” nın, Müslümanlara göre Hz. Âdem’in, Hıristiyanlara göre St. Thomas’ın ayak izleri olarak kabul edilir (Diana L. ECK 2005, IX/6213).

Hız Musa’nın vahyi aldığı ve Allah ile konuştuğu Sina Dağı, Yahudilerce kutsal görülmüştür (Bkz. Tanyu 1973, 9-10), Kutsal Kitap’da bu olgu şöyle ifade edilmiştir; “Rabb’in görkemi Sina Dağı’nın üzerine indi. Bulut dağı altı gün örttü. Yedinci gün Rab bulutun içinden Musa’ya seslendi. Rabb’in görkemi İsraililer’e dağın doruğunda yakıcı bir ateş gibi görünüyordu. Musa bulutun içinden dağa çıktı. Kırk gün kırk gece dağda kaldı.” (Çıkış, 24/16-18) Hz. İsa, “Dağ Vaazı” olan ve önemli esasları açıkladığı konuşmasını Hıristiyanlarca kutsanan Zeytin Dağında yapmıştır.

(https://www.holyhill.com/index.php?option=com_content&view=article&id=16&Itemid=24 24.11.2012). Hz Muhammed’in (sas) ilk vahyi aldığı Hira Dağı da, kutsiyet atfedilmemekle birlikte Müslümanların ziyaret ettiği yerlerden biri olmuştur.

Dağlar kutsal’ın ikamet yeri olarak düşünülmüştür: Dağlar, Tanrıların yeryüzüne indikleri ve insanlarla birleştikleri yerler olarak düşünülmüş ve öyle algılanmışlardır. Olimpus Dağı Yunan mitolojisinde Zeus, Hermes, Apollo vb. tanrı ve tanrıların ikamet ettiği yer olarak görülmüştür (Bkz. Tanyu 1973, 6). Hindu geleneğinde Şiva’nın Himalayalardaki Kilisa dağında ikamet ettiği düşünülmüştür. Yahudilerde Siyon, Çinli Budistlere göre O-mei dağları aynı karakterde düşünülmüştür (Diana L. ECK 2005, IX/6212). Sümerler, En-Lil’i mukaddes dağların kralı olan tanrı kabul etmişler, ilk Kaos’un sularından yükselen dünya dağının tepesinde taht kurduğunu düşünmüşlerdir. Fenikeliler de, ayin ve tapınakları yükseltilere yapmışlar, Lübnan dağlarını kutsal kabul etmişlerdir (Bkz. Tanyu 1973, 5-6).

Altaylar, Türkistan coğrafyasındaki ulu dağların çoğu, Tanrı anlayışıyla bağlantılı olan, "Han-Tengri", "Kayrakan", "Abu Kaan" gibi adlarla adlandırılmıştır (Beydilli 2004, 147). Burhan-Kaldun Dağını kutsal kabul eden Moğollar da, en yüksek dağlar “Dağ İlah” şeklinde düşünülmüştür (Tanyu 1973, 7). Yakut halk biliminde de, Tanrı’nın yedi katlı bir dağ üzerinde yaşadığına inanılmıştır. Başkurtlarca, "Tura Tev" olarak anılan, kutsal bilindiği için de kurban kesilmeden önce kesinlikle çıkılmayan dağ da bu silsilenin içinde yer almıştır. Gök-Tanrı’ya kurban merasimi de kutsal bilinen böyle dağlarda yapılmıştır (Beydilli 2004, 147).

Dağların ilahi kuvvet yüklendiğine inanılmıştır: Japon geleneklerinde tabiatın ruhtan ayrılmasının yapay bir olay olduğuna inanılarak “Kami” nin (Ölen herkes) baharda doğup, güz gelince tekrar dağa çekildiği kabul edilmiştir (Diana L. ECK 2005, IX/6214).

Eski Türkler, her dağın bir koruyucu ruhu olduğuna inanmışlardır. Bu nedenledir ki; dağ ruhundan dilek dileyebileceklerinde, onların yardımına ihtiyaçları olduğunda hep dağ tepelerine çıkmışlar; kurbanlarını orada sunup, ayinlerini orada yapmışlardır. Dağ ruhunun da içinde bulunduğu "yer su" ruhlarının merhametli ve koruyucu ruhlar olarak az şeye kanaat ettiklerini, darılmadıkça da kanlı kurban istemediklerini düşünmüşlerdir (İnan 1998, 472). Çin kaynaklarında eski Türkler'in, "Bodin İli" dağına, "Ülkeyi Koruyan Ruh" gibi baktıkları, dağın yurdu sembolize ettiği, Türk mitolojik düşüncesinde de Dağ Ruhunun aynı zamanda toprağın ve yurdun koruyucusu olduğu zikredilmiştir (Beydilli 2004, 147). Sibiryaya Türklerinde ise Şamanları esas koruyanın, "Kara Dağ Sahibi" olduğuna inanılmıştır. İran mitolojisinde, tüm dağların anası olarak bilinen, "Elbruz" dağının adının da "Albız-Yalbuz" adından değiştirildiği düşünülmüştür (Beydilli (2004), 147).

Japon gelenekleri Hapura, Gassan, Yoshima, Omine ve Kumana gibi birçok dağın kutsiyetini kabul eder. Bu inanç, ruh kuvvetinin dağlar ile birbirinden ayıramayacağı duygusundan ortaya çıkar. Tacoma ve Cuchama dağları gibi dağlarda, Amerikan yerlilerince yağmur yağdırıcı ve yaratma yeri olarak kabul edilirdi (Diana L. ECK 2005, IX/6214).

Dağlar, hayat ve ölüm kaynağı kabul edilmiştir: Dağlar, ırmakların kaynağı olarak hayat verici, dolayısıyla da verimliliğin kaynağı olarak görülmüştür. Altay Şamanları, "Mukaddes Altay'ım refah ve bereket versen ne olur... Esenliğe sağlığa bereket versen ne olur. Şimdi geçecek yıla bereket versen ne olur... " diye dua etmişlerdir (İnan 1986, 51). Dağlar, sadece su kaynakları olarak değil, aynı zamanda yağmur ve aydınlığında kaynağı olarak görülmüştür. Yunanlıların Zeus, Hinduların Şiva, İnkaların Cataguilla gibi Fırtına Tanrıları dağlar ile eşleşmişlerdir. Dağlar, ölümler içinde cennete giden yollar olarak görülmüştür. Japonlar, ölümlerin ruhlarının dağlara gittiğine inanmışlardır (Diana L. ECK 2005, IX/6214). Cengiz Han'ın gençliğinde düşmanlarından Burhan Haldun dağına sığındığı, dağın onu düşmanlarından koruduğu, bu dağa kendisine hayat veren olarak dua ettiği kaynaklarda zikredilmiştir (İnan 1986, 52).

Dağlar, bu sayılanların dışında buralarda ruhlar, periler ve devler bulunması, kuvvet, kudret ve bir mana gücü ihtiva etmesi bir velinin orada yaşamış ve oraya gömülmüş olması, Tanrının yaratıcı gücünün alameti sayılması, tapınak, manastır ve mabetlerin buralara yapılması, şimşek ve yağmur bulutlarının bilhassa buralarda belirlenmesi sebebiyle yağmur duaları ve ayinlerin buralarda yapılması gibi sebeplerle de insanların dikkatini çeken mekanlar olmuştur (Bkz. Tanyu 1973, 75-77).

İlahi kaynaklı olsun veya olmasın, her dini inanişin içinde bir dağ motifi bulmamız mümkündür. Eski Yunanlılar Olympus Dağını kutsal etmişlerdir. Bu isim, birçok Yunan dağlarına verilen ad olmakla birlikte, Thessalia'daki Yunanistan'ın en yüksek dağı için özel isim olmuştur. Yunan Tanrılarının bu dağlarda oturduğu kabul edilmiştir. Hephaistis burada tanrılar için saraylar kurmuştur (Bkz. Behcet Necatigil 1957, 82). Ölümlü varlıklar olan insanlar bu dağa çıkmadıklarından tanrılar, zaman zaman yer yüzüne inmişler, insanlarla ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkiler neticesinde Yunan mitolojisinin örnekleriyle dolu olduğu yarı insan, yarı tanrı varlıklar vücuda gelmiştir (Bkz. Ahmet Mithat, 72).

Sümerler, En-Lil'i mukaddes dağların kralı olan tanrı kabul etmişler, ilk Kaos'un sularından yükselen dünya dağının tepesinde taht kurduğunu düşünmüşlerdir (Bkz. Tanyu 1973, 5). Fenikelilerde, ayınlar ve tapınaklar yükseklerde yapılmış ve Lübnan dağlarını kutsal kabul etmişlerdir. Burhan-Kaldun Dağını kutsal kabul eden Moğollar da en yüksek dağlar "Dağ İlah" şeklinde düşünülmüştür. Moğolların inancına göre gökte yasayan ilahın yeryüzüne indiği yerler dağlar olarak görülmüştür. Cermen'lerde dağlar Tanrıya hizmet ve ibadet için sevilen yerler olmuştur. Wodenberg, Donnesber, Froberg, Odinsberg gibi adlar dağların kutsi anlamlarının izlerine atfen verilmiştir. Elburz Dağının da Persler tarafından kutsandığı kaynaklarda zikredilmiştir (Bkz. Tanyu 1973, 75-77). Hindu, Budist ve Caynist mitolojide ortak bir şekilde Meru Dağı dünyanın merkezi olarak kabul edilmiş, özellikle Hindu Mitolojisine göre 4 kıtanı bu dağdan yayıldığına inanılmıştır (Diana L. ECK 2005, IX/6212).

Himalayalar, Hinduların kutsal dağlarındandır. Dağ tapınakları, Hindistan'da göze çarpan bir özelliktir. Şiva'nın Himalayalardaki Kilisa dağında ikamet ettiği düşünülmüştür. Fuji, Haguna, Yoshino, Omine, Kove ve Hiei dağları Japonlar tarafından kutsal kabul edilmişlerdir. Amerikan yerlileri geleneğinde ruh kuvveti ile dağların birbirinden ayıramayacağı duygusu mevcut olmuştur. Kuzey Pasifik yerlilerinde Rainer Dağı, Meksika'da Tecyac Tepesi, Güney Kaliforniya'da Cuchama dağı kutsal kabul edilen merkezler olarak inanç sisteminde yerlerini almışlardır (Diana L. ECK 2005, IX/6213-6214).

İlahi menşeli olmakla birlikte, mekandan münezzehe olduğu halde Yahudiler de Allah'a mekan izafe etmişlerdir. Yahudilere göre Sion Dağı, Tanrının ikamet ettiği yer olarak Kutsal Kitapta zikredilmiş, günümüze kadar da kabileler halinde ziyaret yeri olmuştur (Bkz. Tanyu 1973, 11). Mezmurlar'da bu dağın bulunduğu Kudüs, tanrının şehri, bu dağ da tanrının dağı olarak anılmıştır (Bkz. Mezmurlar, 20/2, 4/1, 76/2, 133/13). Sion Dağının yanında Sina Çölünün güney yönünde Sina Dağı (Har-i Sinoy), Hermon, Taban, Hafya'da

Karmel, İsrail'de Matsada, Mitsba dağları özel değere sahip olmuşlardır (Bkz. Tanyu 1973, 9). Yahudilikte "Yahve" kutsal dağ ile ilişkilendirilmiş, "Bir Dağ Tanrısı" olarak belirtilmiş, Sion, Sina Hermon, Lübnan, Karmel, Tabor... hep Yahve'nin dağları olarak görülmüştür (Bkz. Tanyu 1973, 10).

Yahudilerin kutsal kitaplarını, kendi kutsal kitapları ile birlikte Kitab-ı Mukaddes olarak benimseyen, Hıristiyanlıkta da benzer anlayışı görmek mümkündür. Hıristiyanlar için en önemli olan ve kutsal dağ, Hz. İsa'nın üzerinde dolaştığı, vaaz ettiği, gecelediği (Bkz. Luka 22/37-38) ve orada çarmıha gerildiğine inanılan Zeytin Dağıdır. Bu dağ, Hıristiyanların başta gelen ziyaret yeridir.

(https://www.holyhill.com/index.php?option=com_content&view=article&id=16&Itemid=24 24.11.2012). Dağ, Hıristiyan mistikleri için Allah'a yakın olmanın sembolü, dua yerleri murakabenin odağına bir çıkış yolu olarak görülmüştür (Bkz. Tanyu 1973, 15). Trabzon Sümela (Meryem Ana), Göreme Peribacaları ve başka yerlerdeki tepelere ve yüksek yerlere yapılan manastırlar ve kiliseler bu anlayışa işaret etmektedir.

Allah, zaman ve mekandan münezzehe olduğundan İslam, diğer dinlerde olduğu gibi dağları tanrı mekanı ve tanrının insanlarla buluştuğu yerler olarak nitelememiştir. Allah insana şah damarından daha yakın olduğundan (Kaf Suresi, 16), dağ baslarında ve tepelerde aranmamıştır. Arafat Dağı, gerek cahiliye döneminde bir ziyaret yeri, gerekse İslami dönemde vakfe mekanı olan önem arz eden bir yer olmuştur. Buranın Hz. Adem ile Hz. Havva'nın yeryüzünde buluştuğu yer veya Hz. İbrahim'in Cebra'il'in hac görevlerinin nasıl yapılacağını öğrettiği yer olduğuna inanılmıştır (Bkz. Boks 1991, III/263). Arafat Dağı ile birlikte, Hz. Peygambere vahyin geldiği Cebel-i Nur ve buradaki Hira mağarası, Peygamberin Hicret esnasında saklandığı Sevr mağarası da kutsiyet atfedilmemekle birlikte Müslümanlarca ziyaret edilegelmiştir.

Hemen her din kutsalları arasında yer alan dağ ile ilgili inanışlar, Orta Asya coğrafyasında yaşayan Türklerin de saygı gösterdiği tabiat unsurlarından biri olagelmıştır. Dağ kültürü, Türklerde Gök Tanrı kültürü ile ilişkilendirilmiş, yeryüzünde Tanrıya daha yakın mekanlar olarak hissedilmiş, öyle olduğuna da inanılmıştır (Bkz. Kalafat 1990, 33). Türkler, Orhun Kitabelerinde Yer-Sub tabiri ile ifadesini bulan, bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanmışlardır. Bu kutsal Yer-Sub tabiri, Ötüken, Budun İnli Dağları ve ormanlarını temsil etmiştir. Vatanın korunmasında Yer-Sub ruhlarının rolü, Tonyukuk Yazıtında "Düşman, Tanrı, Umay ve Yer-Sub ruhlarının yardımıyla gafil avlanarak basılmışlardır." (Bkz. Ergin 1975,

Tonyukuk 1. Tas Güney Cep. 10.str, 38 ; İnan 1976, 31; İnan 1986, 48) şeklinde ifadesini bulmuştur.

Eski Türk inancında Yer-Sub ruhlarının en önemli mümessili dağlardır. Hunların eski vatani olan Yeni-Si-Şan veya Şan-Din-Şan sıra dağlarındaki Han-Yoan dağı, Hunların her yıl, Gök Tanrıya kurban kestikleri dağdır. Bunlardan başka Gan-Tsuan-Şan dağı da, Hunların mukaddes dağlarından biridir. Hun Hakanları, Çin ile yaptıkları anlaşmaları Hun dağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek içtikleri antla teyit ederlerdi (İnan 1976, 31; İnan 1986, 48).

Büyük dağlar, Türk mitolojisinde de en önemli motiflerdir. Her Türk efsanesinde bu kutsal dağlar, açık veya kapalı bir şekilde karşımıza çıkarlar. Uygurların ataları olan Kao-Ci Toleslerinin menşe efsanesinde "Hakanın kızlarını Tanrı ile evlenmeleri için bir dağ üzerinde bıraktığı, küçük kızın bu dağda bir erkek kurtla evlenerek yeni nesiller meydana getirdiği" rivayet edilir. Uygurlarca, efsanedeki bu erkek kurdun, Tanrının sembolü olduğuna inanılır (Ögel 1971, II/284).

Bugün geleneksel Türk Dini inancını sürdüren Türk boylarında rastlanan dağ-su (ırmak, göl, pınar) ağaç, orman, kaya kültleri, Eski Türk yazıtlarında "Yer-Sub" adı altında toplanmıştır (İnan 1986, 49). Hunlardan itibaren her devirde, Türklerin dikkatini üzerine çeken dağlar, mitolojilerde yer aldıkları gibi, ata sözlerinde de önemli yer tutmuşlardır (Ögel 1971, II/284). Dede Korkut Kitabında ve Orhun Abidelerinde örneklerine rastlandığı gibi Türkler, zaman zaman dağlara kişilik vermişlerdir. Manas Destanında da dağlar, büyük bahadırlar gibi, bahadırlar da bir dağ gibi görülmüştür. Altay Dağlarında Katun, Bey gibi adların bulunması da sadece coğrafi bir özellik değil, bu dağların, çoluk, çocuğu olan ruhlar gibi düşünülmesinden ortaya çıkmıştır (Ögel 1971, II/295).

Zirveleri gökleri deler gibi yükselen ve başları bulutlar içinde kaybolan dağlar, Tanrı ile konuşur ve ilgi kurar gibi görünmüşlerdir. Göğün direği dağ, yeri bastıran dağ ve Tanrıya giden en yakın yol da yine dağ idi. Bunun için Orta Asya'daki dağların çoğu Tanrı ile ilgili isimlerle anılmışlardır (Ögel 1971, II/283; İnan 1976, 32). Kurbanlar, yüksek dağ tepelerinde kesilmiş, toplumda ün kazanmış saygı duyulan kimselerin mezarları yüksek dağ başlarına yapılmıştır (Ögel 1971, II/290). Bu anlayışın kültürdeki derin izleri tarihin her döneminde devam etmiş, Türklerin Müslüman olmalarından sonra da, dağ ile ilgili inanışların bir kısmı benzer özelliğini sürdürmüştür. Dağ, Türklerde genel bir kült olarak görülmele birlikte önem verilen dağlar, her boya göre değişmiştir. Her boyun ve oymağın kendine mahsus mukaddes-ıduk dağı bulunmuştur (İnan 1976, 32).

Göktürkler dağları, Yer-Sub'un en önemli mümessilleri olarak görmüşler, dağları gökte oturan Tanrı'ya yeryüzünde en yakın yerler olarak kabul etmişlerdir. Yüksek dağ tepelerinin göklere yakın bulunması ve uzaklardan mavi renkli görülmesi bu inancın yerleşmesine sebep olmuştur (Bkz. Tanyu 1973, 30). Göktürk İmparatorluğunun idaresi altındaki bütün Türk boyları tarafından Ötüken Dağı ve ormanlarının kutsandığı Göktürk ve Uygur yazıtlarında yer almıştır (İnan 1976, 32; İnan 1986, 49). Göktürklerin menşei hakkında Çin kaynaklarında tespit edilen rivayetlerde de, dağ ve mağara mühim unsurlar olagelmışlerdir (İnan 1976, 37; İnan 1986, 53). Göktürklerin yaratılış efsanesinde "Dişi kurdun çocuğu olarak Turfan'ın Kuzey batısında bir dağa gittiği, orada bulunan bir mağaradan içeriye girdiği" rivayet edilmiştir (Ögel 1971, II/285).

Göktürkler için Ötüken Dağı ile birlikte bu dağın batı tarafında bulunan "Budun İnlı" ismi verilen dağlar da kutsal kabul edilmiştir. "Budun İnlı" ülkenin koruyucusu olan ruh anlamını taşımaktadır. Üzerinde ağaç ve ot olmayan bu dağa Göktürkler o gözle bakmışlardır (İnan 1986, 5). Hakanın otağı Ötüken dağında kurulmuş, her yıl hakanlığa tabi bütün boy başbuğları ile beraber kutlu Budun İnlı mağarasında ayin yapılmış, ataların ruhlarına kurbanlar sunulmuştur (İnan 1976, 37). Göktürklerin doğudaki büyük sıra dağlara "Kadır Kan" demeleri de yine dini sebeplere dayandırılmıştır (Ögel 1971, II/285). Dağ, Göktürklerin en önemli kültlerinden biri olarak Iduk-Mukaddes görülmekle birlikte, kesinlikle tanrı olarak veya tanrının mekanı olarak kabul edilmemiştir.

Dağ, Uygur Türklerinin yaratılış ve türeyiş mitolojisinde de çok önemli yer tutmuştur. Uygurların ataları olan Kao-Çı Töleslerinin türeyiş efsanesinde ki dağ motifi dışında bir başka Uygur efsanesinde de; "Gökten bir ışık, ırmak arasındaki bir dağ üzerine inmiş ve Uygurların soyları bu yolla türemiştir (Ögel 1971, II/285). Uygurların "Kut Dağı" da çok meşhurdur. Ziya Gökalp bu dağ hakkında şöyle demektedir. "Gökten inen nur sütunu yeryüzünde taşlaşarak yeşim taşından bir kaya vücuda getirdi. Bu kayaya "Kutlu Dağ" adı verildi. Milli harsın timsali ve mukaddes tanındı. Beyazlara bürünmüş ak sakallı bir ihtiyar, Böğü Han'ın rüyasına gelerek bu kayaya hürmet gösterdikleri müddetçe Türklerin hakimiyette kalacaklarını haber verdi." (Gökalp 1980, 15). Cüveyni'nin rivayetine göre bu dağ Çinliler tarafından parçalanarak götürülünce Uygurlar perişan olmuşlardır (İnan 1986, 50). Göç efsanesinde, bu kutlu dağ ile birlikte iki dağdan daha bahsedilmekte ise de bunların varlıkları bu kutlu dağa bağlı olarak zikredilmiştir. Bunlar, Çin Prensesinin sarayını üzerine koyduğu "Hulin Pili Poli" Yeni Hatun Dağı, diğeri ise onun yakınlarındaki Tanrı Dağı idi (Bkz. Köprülü 1980, 60-61).

Altay Türklerinde, Kutsal Dağ (Altay) inancı köklü ve yaygındır. Altaylı boylar ve oymakların mukaddes saydıkları dağların belli başları Abakan ırmağı kaynaklarındaki Eki Tag, Biy ırmağı kıyısındaki Sogol Palmir, Akaya, Ene, coğrafya kitaplarında Rusça "Beluha" denilen Kadın başı, Üçsürü, Karatag, Çaptigan, Ülgen, Aysu, Karahan adlarını taşıyan dağlardır (İnan 1976, 34; İnan 1986, 50).

Altay Türklerine göre insana maddi hayat için gerekli olan bütün nesnelere veren, onun yiyecek elbise ve ikametgâhını bol bol temin eden yedi dağ ve denizi ile Yer-Sudur. Altay Türklerine göre bu dağlar, ırmaklar, göller(Yer-Su) hep canlı nesnelere. Onların kutsal kabul ettikleri dağlar ve göller sadece coğrafi isimler değil, konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi varlıklar sayılmışlardır. Şaman ayininde Altay'ın Ruhuna hitap eder, yalvarır ondan medet umar. Bu duasında Altay Dağını rızık veren, şan getiren, hüküm veren ve atalarının çok eskiden beri kutsadığı varlık olarak görür. Atlayın varlığından da tasaya düşülmemesi gerektiğini söyler (İnan 1986, 51).

Altay Türklerinde aynı zamanda mitolojik olarak Altın Dağ ile ilgili inanışlar bulunmaktadır. Bu dağ Gök kubbenin altında etekleri yeryüzüne kadar inmeyen som altından yapılmış bir Gök dağı olarak düşünülmektedir (Ögel 1971, II/290). Altay Dağlarının tümü kutsal görülmekte, içlerinden herhangi bir tepenin bütün Altayları temsil etmediği, göğe yükselen zirvelerin hepsinin birden Tanrı yerine kadar uzandığına inanılmaktadır. Altay Türklerine göre Büyük Tanrı Bay Ülgen'in oturduğu Altın Dağın Altay dağlarında olmasının muhtemel olduğu kabul edilmektedir (Ögel 1971, II/296). Altay Türklerinin inançlarında bazı dağlar yaratılışın kaynağı olarak görülmekte, Töz-Tös (menşe-asıl) olarak isimlendirilmektedir. Abakan ve Yezim dağlarına söylenen ilahilerde bu dağların Töz oldukları zikredilmektedir (İnan 1986, 44).

Orta Asya Türkleri arasında araştırma yapan W. Radloff, Kara Kırgızlar tarafından kutsal kabul edilen "Şu" kaynağında yer alan "Kungraman Dağı", "Kaysu nehri boyundaki "Çulpasa Dağı" ve "Te" boyundaki "Alabaşı Ata Dağı" olmak üzere üç dağdan bahsetmiştir (Bkz. Radloff 1976, 202). Karahan Devletini kuran Türk boylarından biri olan Çiğil Türkleri de yakınlarındaki bir dağı Tanrı makamı saymışlar, kurbanlarını orada kesmişlerdir. Başkurt Türkleri de, Altay dağları ile Ural dağlarını kutsal olarak kabul etmişlerdir. XVIII. Yüzyılın ortalarında Başkurtlar arasında seyahat eden ve izlenimlerini kayıt altına alan Lepechin, Tura-Tav denilen dağı Başkurtların taparcasına kutsadıklarını ifade etmiştir (Bkz. Tanyu 1973, 33). Oğuz Kağan efsanesine göre, Oğuz Han'ın kendi öz yaylaları olan "On Tag" "Kür-Tag" isimli dağlar Oğuzların kutsal dağları idiler. Kazılık Dağı da Oğuzların

kutsal dağlarından biri olarak efsanelerde yerini almıştır (Ögel 1971, II/285). Dağları kutsal mekanlar olarak gören Türk boyları arasında, mukaddes dağlar ve onların ruhları adına muhteşem ayin ve törenler de yapılmıştır. Dağ Ayini, Kaç ve Beltir boylarında “Tig-gir Tayı” yani Gök Kurbanı, Sagaylarda “Tag Tayanı” yani dağ kurbanı olarak isimlendirilmiştir (İnan 1986, 53).

Türk boylarının hemen hepsinin kutsal gördükleri farklı dağlar olmakla birlikte bazıları genel olarak ortak kutsanmışlardır. VII. yüzyılda bütün Türk boyları ve Göktürk İmparatorluğuna giren yabancı boylar, Ötüken Dağı ve ormanlarının Kült olduğu görülmektedir. Orhon ırmağı kaynaklarında ve bu kaynakların çevresinde bulunan dağların Hunlar devrinde beri muhtelif Türk boyları için müşterek kült olduğunu bilinmektedir. Bu bölgede bulunan şahikalardan birinin hala “Othon Tengri” adını taşıması da eski devirlerin bir hatırası olarak devam etmektedir. Kazılık Dağı, Oğuzların kutsal dağı olmakla birlikte buradan sürülen Kalmukların bu dağ için yaptıkları ağıt, Kazak-Kırgız edebiyatında meşhurdur (İnan 1986, 49).

Türk Mitolojisinde Altın dağ önemli bir unsurdur. Her ne kadar Altın dağ motifi Altay Türklerinde bütün incelikleriyle görünse de eski Türkler tarafından Uygur iline yakın bir dağ “Altun Kan” olarak anılmaktadır. Türkler arasında Altın gibi olan dağlardan çok söz edildiği görülmektedir. Göktürk yazıtlarında da bu motifte dağlar bulunmaktadır (Ögel 1971, II/290). Dünyanın ortasından yükselen Demir Dağ yine Türk mitolojisinin önemli motiflerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu motif, Göktürklerin Ergenekon Destanında bariz olarak göze çarpmaktadır. Eski Kırgızların torunları Abakan Tatarları, bu dağın dünyanın ortasında bulunduğunu zikretmektedirler (Ögel 1971, II/292). Tanrı Dağları da Türklerin ortak kutsadıkları dağlardan biri olarak ismini dağların Tanrı makamı olarak görülmesinden almaktadır (Bkz. Turan 1979, 111).

İslam dinini benimseyen Türkler, eski inançlarının bir kısmını bu yeni benimsedikleri dine taşımışlar, bu husustaki geleneklerini de koruyarak asırlar boyunca sürdürmüşlerdir. Dağ ile ilgili inanışların bir kısmı da bu bağlamda varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Altay, Ötüken ve Tanrı Dağı bu günkü Türkler arasında saygı değer bir hatıra, bir tarihi bağ olarak önemini günümüze kadar muhafaza etmiştir (Bkz. Tanyu 1973, 44).

Abdülkadir İnan, Kazan vilayetinde Hocalar dağı ile ilgili bir din adamının şikayetini şöyle nakletmektedir; “Cahil halk nerede bir dağ veya pınar görse, bir kayın ağacı diker ve oraya keramet derler.” (İnan 1976, 185) Bu rivayet, Türklerin Müslüman olduktan sonrada Yer-Su ile ilgili inanışlarını sürdürdüğünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Anado-

lu'da da bu inanışın izleri zaman zaman göze çarpmaktadır. Evliya mezarları yüksek tepelerde bulunmakta, insanlar, bu mezarlar ve yatırları ziyaret etmek için o tepelere çıkmaktadırlar. Yağmur duaları, bir çok bölgede tepelerde yapılmakta, bu dualara insanlarla birlikte hayvanlarda getirilmektedir. Bir örnek olması açısından Sarıkamış yöresinde kuraklık olduğunda Akbaba Dağına çıkılmakta, orada yatan Ak Babaya dilekte bulunmaktadır (Bkz. Kalafat 1990, 100). Dumlu Baba, Hasan baba, Ak Baba, Çoban Dede, Parmaksız Sarı Baba, Güzel Baba, Kuzucan Baba, Sarı Baba gibi dağ ve tepeler üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerlerinden isimlerini almaktadırlar (Bkz. Kalafat 1990, 35).

Eski Türkler tarafından mezarların yüksek dağ tepelerine yapılması göz önüne alındığında, dağla ilgili inançların ne dereceye kadar devam ettiği bariz bir şekilde görülmektedir. Hikmet Tanyu, Türkiye'deki Şiiler ve Alevilerce yatırların kutsandığını, hatta evliyaların bulunduğu dağ ve tepelerin bile kutlu sayıldığını belirtmektedir (Bkz. Tanyu 1973, 48). Tunceli yöresinde ata mezarlarına Orta Asya'da olduğu gibi büyük saygı gösterilmekte, mezarlar ya orman içine, ya da dağ tepelerine yapılmaktadır (Bkz. Kalafat 1990, 106).

Anadolu'ya gelen Türkler'de eski Orta Asya mitolojisinin Altın Dağ veya Akdağlar'ı kaybolmuş, onların yerini Kaf Dağı, Tur Dağı almıştır. Aslında efsanevi eski Türk dağları da mitolojide Ön Asyanın bu dağlarının birer paralellerinden başka şey olmamıştır (Ögel 1971, II/290). Doğu Anadolu'da geleneksel Türk inançlarının izleri üzerine yapılan araştırmalar, İslam öncesi dağ ile ilgili inanışların birçoğunun halen farklı şekillerde Anadolu'da yaşadığını ortaya koymuştur (Bkz. Kalafat 1990, 34-36).

Sonuç olarak dağlar, ilahi kaynaklı olmayan dinlerde olduğu gibi, ilahi kaynaklı dinlerde de önemli dini bir motif olmuşlardır. Bazı dinlerde Tanrı'nın makamı, oturduğu yerler olarak görülmüş, bazı dinlerde de sadece kutsiyet izafe edilen yerler olmuşlardır. İslam Dininde bile tabiatın bir parçası olarak görünmesine rağmen, Nur, Arafat, Ebu Kubeys dağı gibi dağlar ziyaret edilen yerler olmuşlardır. Eski Türkler de dağları kutsal görmüşler, dağın bir parçası olduğu yer-su kültü, zamanla Türklerde vatan kelimesi ile özleştirmişlerdir. Bu anlamda dağları vatanın bir parçası olarak düşünmüşler, her şeyden üstün ve önemli görmüşlerdir. Türkler, dağlarla ilgili inançlarını İslam sonrasında da sürdürmüşler, ölen bazı büyüklerini yüksek tepelere gömmüşler, buraları gömülen ve orada yaşadığı bilinen kimselerin ismiyle anarak kültürel özelliğini zamanımıza kadar taşımışlardır.

Kaynaklar

- AHMET MITHAT, (Trsz.), *Tarih-i Edyan*, İstanbul
- AYDIN, Mehmet (2005), *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya
- BAYAT, Fuzuli (2006), "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü", *Folklor/ Edebiyat*, C.12, Sayı 46. İstanbul
- BEYDİLLİ, Celal 2004, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara , Yurt Kitap-Yayın
- BOKS, Abdullah (1991), *İslam Ansiklopedisi (Arafat)*, İstanbul, MEB. Yay. III
- ECK L. Diana (2005), *The Encyclopedia of Religion*, "Mountains Md.", ABD, Thomson Gale Co., IX
- ELİADE, Mircea (2002, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, İstanbul, Kabalcı Yay.
- ERGİN, Muharrem (1975), *Orhun Kitabeleri*, İstanbul, Bogaziçi Yay.
- GÖKALP, Ziya (1980), *Makaleler IX*, İstanbul, Kültür Bak. Yay
- https://www.holyhill.com/index.php?option=com_content&view=article&id=16&Itemid=24
24.11.2012
- İNAN, Abdulkadir (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul, Kültür Bak. Yay
- İNAN, Abdulkadir (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, T.T.K. Yay
- İNAN, Abdulkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, T.T.K. Yay
- KALAFAT, Yaşar (1990), *Doğu Anadoluda Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Ötüken Yay.
- Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara, DİB Yayınları
- Kutsal Kitap* 2002, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları,
- Longman Dictionary of Competarary English* 1987 , "Cult Md." England
- NECATİGİL, Behcet (1957), *Küçük Mitolojya Sözlüğü*, İstanbul
- ÖGEL, Bahattin (1971), *Türk Mitolojisi*, İstanbul , Kültür Bak. Yay, II
- RADLOF, W. (1976), *Sibiryadan Seçmeler* (Çev. Ahmet Temir), İstanbul, Kültür Bak. Yay
- Shorter Oxford English Dictionary* 1950, "Cult Md." England

TANYU, Hikmet (1973), *Dinler Tarihi AraŐtırmaları*, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay

TURAN, Osman (1976), *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul, NakıŐlar Yay.

The Cult of the Mountain in Religions and Traditional Turks Beliefs

Citation / ©- Baş, M. (2012). The Cult of the Mountain in Religions and Traditional Turks Beliefs, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 13 (1), 165-179.

Abstract- *Mountains are sacred object within world religions regarding to various reasons. They were accepted as divine locations; place of revelation and vision, or as cosmic axis of the world. Mountains - like in any other religions - had also gotten the attention of Turkish tribes with their greatness, and took their place in beliefs as a cult. Considering the value dedicated to mountains, rituals were held on high peaks and important people were also buried there. Mountains were always directly or indirectly mentioned in Turkish mythologies as the most important motives of Turkish myths. Conspicuous mountains with their mysterious position and celestial heights had also been identified with homeland cult. Turks saved their beliefs regarding to mountains after their conversion to Islam and kept these beliefs until today.*

Key words- *Cult, Sacred, Cosmic Center, Meru, Olimpius, Otuken, Gold Mountain, Gokturks, Altay.*